

ВЕЛИКИЙ РОМАН

Богдан Лепкий

МАЗЕПА
НЕ ВБИВАЙ
БАТУРИН

Харків
«ФОЛІО»
2023

НЕ ВБИВАЙ

*Дорогому швагрові
Іванові Ліщинському
в Бориславі*

У ЖОВКВІ

Відколи Жовква Жовквою, таких Великодніх свят, як 1707 року, вона не переживала.

Ще зимою з'їхав туди цар Петро з Меншиковим і з новим своїм канцлером, Гаврилом Івановичем Головкіним. З царем нахлинуло багато царських людей, боярів, прислуги та військових старшин.

Невеличкий город зароївся людьми, не було двора, де б не стояли москалі.

Жовківці тулилися по повітках і «маштарках», а були й такі, що лишали своє хазяйство та переїздили жити на село до родичів або до знайомих.

До царя часто-густо прибували пани польські, що ворожо ставилися до Карла і до нового польського короля Станіслава Лещинського і обстоювали за Августом, хоч він ще літом зрікся корони і 14 вересня підписав мир у Альтранштадті.

Відвідували царя у Жовкві навіть такі вельможі, як краківський каштелян Януш Вишневецький та мазовецький воєвода Хоментовський. Вони без великого почоту і кроку ступити не вміли, тому-то на час такої гостини у місті за жадні гроші зайвої квартири не знайшов би.

Були, щоправда, такі шинкарі та властители гостиниць, що гарні гроші тоді заробляли, але загал терпів і молився до Бога, щоб раз увільнив їх від тих непрошених гостей.

Цар Петро бісився. Його союзник Август не витривав на становищу; Карло тріумфував.

Цар боявся, що Карло, покінчивши з Августом, усі свої потуги на Московщину кине, і заздалегідь давав прикази, як народ має на той час поводитися.

Росія велика, впустити ворога, а тоді не дати йому ні хліба для людей, ні паші для коней — це дуже простий спосіб, щоб загнати його в біду. Тому-то цар і писав до Апраксіна, щоб усі хлібороби, великі й малі, не тримали хлібів по клунях та по коморах, а закопували зерно в лісах та дебрах, звідки б ворог не легко міг його добути.

Царські люди, навіть найчільніші, знайомилися тоді з його славною дубинкою і благословили такий день, коли їм поталанило не досвідчати царського гніву.

Одинокий союзник царя — це був гетьман Мазепа. «Весь тягар війни лягає тепер на нас», — писав цар до гетьмана, закликаючи його в Жовкву на воєнну раду.

Саме в страстну п'ятницю приїхав гетьман з невідступним Орликом і з деякими старшинами до Жовкви на тую раду.

Ледве піднайдено для них квартири, і то примусом, а не з доброї волі, і навіть не за добрі гроші.

Малий городок перемінився у якийсь венецький маскарад. Зелені московські каптани мішалися з козацькими контушами та кереями, а три мови: українська, польська і московська — зливалися у якусь мішанину, від якої аж уха пухли.

Матіркування, шлякування і псякравання чути було на кожному кроці, їх заглушувало хіба тарахкання хлопців дубовими довбеньками до церковних парканів у велику п'ятницю і в глуху суботу.

А коли прийшов Великдень, то жовківські дівчата не зважилися виводити гагілок на цвинтарях біля церков, не співали про Романа, бо бачили, що приїхав ще хтось могутніший і небезпечніший від нього.

Гірка була паска цього року, і не один та й не одна слізьми її обілляла, порівнюючи минулі страсті — Христові з власними терпіннями, котрі їм отсе доводилося переживати.

Ні сліду колишньої радості в це найнадійніше весняне свято.

Хоч Великдень був пізній і природа вспіла вже прибрати нове: зелене, біле, рожеве й сине вбрання, хоч цвіли фіялки й пахла черемха, хоч у збіжжях могла сховатися курка, ніхто не втішався весною, і кождий з острахом дивився на північ, чи не надсувається нова туча у виді нових царських або яких других військ.

Жовківці, як звичайно мешканці малих міст, не дуже-то розбиралися в політиці.

Куди там їм було розуміти хитрощі Петрові, котрий польську корону, скинену з голови Августа, предкладав і королевичеві Собеському, і Рачочому, і якомусь там герцогові англійському, котрий самотнім своїм союзником признавав Мазепу, а рівночасно чужинцям пропонував князівство Київське або Володимирське як нагороду за спілку або хоч би навіть за посередництво в замиренню Росії зі Швецією...

Хто дасть більше?..

Навіть люди, що не раз мали з політикою діло, не годні були стежити за дивними скоками гадок, які відбувалися у великій, але неспокійній і ненормальній голові молодого царя.

Тому-то мешканці славного й гарного города Жовкви несороченні речі розказували собі тихцем. Не один, дивлячись на салдатів, поляків і навіть на своїх, на козаків, хрестився, бо ніяк зрозуміти не міг, звідки й пощо вони тут взялися.

Ніби Пандора ящик свій над Жовквою відчинила і, що в ньому було, висипала нараз на місто.

До того, відома річ, що цар несамопитий, на нього всі дивляться, як на антихриста, і — який же тут Великдень?

Добре, що минув і що кінця світа не було.

Більше ніж тиждень і мало що не два довелось ждати гетьманові Мазепі на тую воєнну раду. Правда, у Жовкві він не по-

требував скучати. І він їздив, і до нього приїздили люди, але треба було дуже секретно видатися з ними й дуже політично балакати, бо в Жовкві під тую пору і стіни уха мали.

Гетьманові старшини теж не були раді. Весна. В маєтках чимало роботи. В кожного родина, святкуватимуть без батька, а ти сидиш у тій Жовкві не знати пощо й нащо.

Нарікали старшини, зібравшись в гетьманській господі, коли їм довелось на гетьмана ждати, так як нині, у второк по провідній неділі.

Гетьмана ще вранці покликали на раду, бо цар скоро встає. Сидіти може геть поза північ, а вставати мусить разом зі сходом сонця і зараз за роботу береться. Чорт, не чоловік!

Старшини посходилися коло полудня. Не буде ж тая рада Бог вість як довго тривати! Петро не любить зайвих слів. Або говори до речі, або мовчи. Декому вже й язик відрізали за те, що непотрібно балакав. З Петром короткий процес.

Чекають старшини, гетьмана нема.

— Ясновельможний сам пішов? — питає Орлика компанійський полковник Ганський.

— Сам, як палець.

— Також нові звичаї, щоб гетьман одинцем ходив, нібито в нього надійних людей нема.

— Видно, нас там не треба, — додає обозний Ломиковський.

— Нас тільки тоді кличуть, як голову під кулі та під шаблі треба наставляти, — завважує Ганський, — але до військової ради, то ми задурні. Москалі всі розуми поїли.

— Звичайно, вони барини, а ми холопи їхні.

— Царські люди in spe.

Говорили чимраз тихіше, щоб який чорт не підслухав.

Хтось добув із шароварів добре вже постирані кістки.

— Кидаймо!

Скорочували час як могли. Але нервувалися, і навіть кості не могли цьому нервованню зарадити.

— Хтось іде!

І властитель костей сховав їх назад у свої глибокі шаровари.

Увійшов покоевий гетьманський, Кендзеровський, ожений з сестрою Насті Скоропадської, чоловік молодий, не дуже ще бувалий, але відомий зі своєї вірності до Мазепа.

— Як же там, Кендзеровський, — стали питати його, — не чув, що там діється на тій раді?

— Звідки я, ваші милості, чути маю. Двері позамикані наглухо, скрізь варти, туди й миш не пересунеться.

— От як москалі вміють секретні ради тримати! — завважив хтось.

— То правда, а ми свобідний народ і не любимо секретів. Що на серці, те й на язиці.

— Біжимо з язиками, чи треба, чи не треба.

— Але як же там, пане Кендзеровський, не чув, коли гетьман поверне?

— Кажу милостям вашим, нічого я не чув, і сам прийшов подивитися, чи не вернувся вже ясновельможний, бо звідси до царського постою недалеко. Піду назустріч.

— Іди, йди, небоже. А якщо гетьмана зазриш, так і нас ісповісти.

І Кендзеровський пішов. Ломиковський потягнувся і позіхнув на всю губу.

— Йй-Богу, вже мені того всього забагато!

— А мені обідати хочеться, — сказав, утираючи губи, полковник Ганський. — Тепер, як тут говорять, загальниця. Пощо має чоловік себе морити?

— На гетьмана з обідом чекаємо.

— Може, він у царя обідатиме.

— А мабуть. Якщо рада затягнулася так довго, то цар своїх радних на обід запросить. Іду я. У мене тут і знайомі є. Хоч медку поп'ю. Тутешні люди вміють добрі меди ситити.

І Танський вийшов.

Ломиковський знову протягнувся, аж крісло затріщало, і позіхнув від уха до уха.

— Не люблю я цього Танського, — сказав.

— А це чому?

— Отак, не люблю, та й годі! Непевний він для мене чоловік. Ніколи тобі не подивиться в очі, як кіт.

— Щось ніби Кочубей.

— А гадаєте, панове, що Кочубей певний?

— Хто його знає, чи певний він, чи ні, а гріха на совість не треба брати, — завважив Орлик. — Щодо Ганського, то гадаю, що він, як компанійський полковник...

— Компанійський, охочекомонний чи сердюцький, один чорт. Тут не в ранзі діло, а в людині, — замітив прилуцький полковник Горленко. Він недолюблював тих нових формацій і, хоч як був прихильний до Мазепи, криво дивився на тих всіляких попридумуваних ним старшин. Взагалі, генеральні старшини і полковники старих, справжніх козацьких полків тримали себе за щось окреме.

— Молоде вино вишуміти мусить. Так і ті нові гетьманські полковники, поки не вишумлять, то з серцем до них не підходи.

Критикували одні других, аж до Кочубея дійшли.

— А цей же що? Старий гетьманський товариш. Яму під Самойловичем копав, а тепер, мабуть, під Мазепою гребе.

Апостол боронив свого свата. Не такий-то він небезпечний. От, звичайно, біда, коли жінка чоловіком, ніби швець шкурою, крутить.

— Ні, ні, пане-товаришу, не борони ти генерального судді. Побачиш, він колись ще таку штуку затіє, що всім одно горе вийде, — обстоював Горленко.

— Наш судець Чуйкевич куди краща людина.

— Золото, не чоловік!

— А син?

— Яблуко від яблуні недалеко паде. Молодий Чуйкевич у свого батька вдався.

— Гадаю, що в нього ще більше характеру, ніж у батька. Подумайте лише. Цей парубок закохався у Кочубееву Мотрю, ну, як чорт у вербу.

— Добра мені верба, Кочубеєва Мотря! Це ж найпишніша троянда, пане-товаришу! — завважив Орлик.

— Для тебе, генеральний писаре, бо ти, хоч свою гарну жінку маєш, але й на других не від того, щоб глипнути оком. Звичайно, — молодий. А мені вже не до жінок. Отож кажу, закохався Чуйкевич у Мотрю, Мотря до гетьмана втікла, а він її у гетьмана сторожив, для нього. Погадайте, яка це вірність!

— Бувають ще характерні люди на нашій Україні.

— Україна буйна, на ній усяке квіття процвітає.

— Але будяччя найбуйніше буяє!

— Звичайно, — степ. Та ми відбігаємо від речі. Про молодого Чуйкевича мова. Чую, він тепер знову до Мотрі сватається.

— Говорять.

— Кажуть, нібито Кочубей і старий Чуйкевич уже й гетьмана просили, щоб їм дітей повінчати дозволив.

— А гетьман що?

— Викручується, — прошептав Горленко. — Кортять мошка гуглі, — і старшини стали голосно сміятися.

— Такий старий, а на жіночу вроду — пес.

— Тут не в старості діло, а в комплекції. Такої комплекції наш гетьман, і годі.

— Але що йому не наскучать ті юбки?

— Добромую козакові гостра шабля і гарна юбка не наскучать ніколи. Шабля на війні, а юбка дома, от воно як.

Апостол крутив свій дивно закоцьорблений вус.

— Та що ви його так крутите, пане-товаришу, як мошко пейси? — жартував Ломиковський.

А Горленко відповів:

— Товариш Данило, бачите, кінець вуса такий гачок чіпає, щоб на нього жінок ловить.

— Як риб на вудку.

Апостол розплющив око, зморщив над ним чоло і відповів:

— Твоєї, товаришу, не зловлю. Не бійся.

— Тс!..

На порозі появився Кендзеровський, цитьнув і нараз вискочив надвір.

— Гетьман із воєнної ради вертає!

Полковники попричісували пальцями чуприни, поправили пояси, файки повитрушували і поховали.

— Та й накурили ж ми в тій хаті.

— Ніби архієрей у церкві накадив.

Орлик відчинив вікно і здалеку побачив гетьмана, котрому назустріч біг Кендзеровський.

Орлик знав гетьмана, як тільки можна було його милість знати. Вгадував, коли він у доброму, а коли в поганому настрою. Тепер зжахнувся. Гетьман надтягав, як чорна хмара. Орликові потемніло в очах. Нагадався йому той Мазепа, котрого він бачив по від'їзді царя Петра з київського бенкету... «Слухай, що Меншиков каже».

Орлик відскочив від вікна і почав згортати та поряdkувати на своєму столі якісь папери. Деякі ховав у нагрудну кишеню.

— Не остався наш гетьман у царя на обіді, — завважив Данило Апостол і перестав крутити свій ус.

Нагло відчинилися двері, і в хату увійшов Іван Степанович Мазепа. Його обличчя, звичайно блідаве, ніби зі слонової кості, паленіло. Між бровами зарисувалася характеристична складка, уста затяглися, вус нервово дрижав.

— Здорові були! — сказав, не підводячи задуманих очей, перейшов хату і вступив у свою спальню. Кендзеровський заніс за ним туди кирею і шапку, замкнув двері і вийшов до старшин. Ті стояли, збиті в гурт, збентежені, і не знаючи, що їм робити: йти чи дождити, аж вийде до них ясновельможний?

Такої ситуації вони не пам'ятали.

Гетьман дуже вважав на товариські форми. Хоч як був іноді стурбований, а може, й лихий, а все ж таки зі старшинами чемно і ввічливо вітався. А тепер він перелетів через кімнату, як вітер, і тільки його сап'янці проскрипіли, аж здавалося, долівка

під ногами застогнала. Що такого зчинилося на раді, що вивело старого гетьмана з рівноваги?

І старшини стали перешіптуватися між собою.

— Навіть у царя на обід не лишився!

Це їх турбувало найгірше. Це був дійсно поганий знак. Крізь зачинені двері чути було, як гетьман ходив кругом стола; ходив, ходив, ходив...

— Що сталося? — питали Кендзеровського.

— Не знаю. Його милість словечком не відзивалися до мене, — відповів і, зітхаючи, вийшов.

Пристали тоді до Орлика. Але й він нічого сказати не міг.

— Може, які листи?

— Ніяких таких листів не було. Видно, на раді збентежився.

— Цар — нахальна людина. Чи не обидив він його?

— Не гадаю, щоб аж до того дійшло. Цар потребує наших людей і — червінців, а вони є тільки в Мазепи.

— Як колись у батька Хмельницького бували. Король мерз тоді у своїх покоях на Вавелю, не було курки, щоб йому на обід зварити, а в Хмельницького все гроші знайшлися... — завважив хтось.

Гетьман ходив, ходив, ходив.

— Ви як собі гадаєте, — озвався Апостол, шарпаючи свій вус, — а я таки йду. Не люблю такої гостини.

Вийшов Апостол, а за ним і другі. Двері, не мащені, мабуть, відколи їх у завіси поклали, заскрипіли так жалібно, що гетьман, здається, цей скрип почув і вийшов зі своєї відпочивальні.

Явився на порозі не рум'яний уже, а білий. Орлик стояв при столі, Горленко підпирав піч, Ломиковський дивився у вікно.

— А тамті де? — спитав гетьман, розглядаючись по хаті.

— Обідати пішли.

Орлик несміливо приступив до гетьмана.

— Ваша милість теж звольте прийняти обід?

Гетьман заперечив головою.

— Не хочу!

Це «не хочу» було так сказане, що Орлик і не питався даліше.

Гетьман переступив поріг. Прискореним кроком підійшов до Ломиковського, подав руку, потім до Горленка і теж звітався з ним.

— Як ваше здоровля? — спитав, силуючися на усміх.

— Спасибі милості вашій. Живемо помаленьки.

— Гірке це наше життя, панове-товариші, ой гірке! Ворогові своєму такого не бажаю.

Орлик подав гетьманові якийсь старий, сильно висиджений фотель. Сів, спираючи руки на непевні поруччя. Прикра мовчанка запанувала в кімнаті. Нараз — гук!

Гетьман здригнувся.

— Стріляють цареві до обіду! — процідив крізь зуби. Його руки нервово стискали поруччя. Зелений бузок заглядав у вікна. Від цієї зелені падали відблиски на біле гетьманське обличчя і робили його ніби мертвим.

Горленко і Ломиковський глянули на Мазепу, і їм жаль зробилося старого. На гадку, що його на царській раді могла стрінути обида, навіть ділом, а не лиш словом, кров ударила їм до висок. Це ж не лиш для нього, але й для них усіх обида. Невже ж посмів би цар, тепер, коли тільки тисяч козацького війська, кінного й пішого, б'ється за його пристіл, котрий тріщить, як отсе старе крісло, на якому сів гетьман, — неville ж смів би він віддячуватися Україні каменем за її хліб?

Гетьман мовчав. Всі три його вірники не спускали з нього очей.

Як же він за останні місяці подався! З тої пори, як Мотря від'їхала від нього, ніби й життя покидає Мазепу. Ніби Мотря молодість зі собою забрала. Гетьман схуд, посивів, морщинами покрилися лиця, тільки ті очі світяться, як свічки. Як свічки над усопшим, прийшло Ломиковському на гадку.

І він стихійно і, не надумуючися довго, обхопив гетьмана за коліна:

— Ваша милість, звольте прийняти обід, хоч одну страву, хоч ложку борщу. Як же там у голоді сидіти. Будь ласка!

— Спасибі вам. Такого вони мені пива наварили, що й страви не хочу.

У словах гетьмана почувся жаль.

Старшинам дивно було слухати таких слів і дивитися на пригноблення гетьмана, котрий нарікати й жалуватися не любив.

— Коли б я так вірно і дбало служив Богові, то дістав би найбільшу нагороду, а тут, хоч би ти і в ангела перетворився, то й тоді, мабуть, жадної подяки не зажив би за службу і за вірність своєю.

Знов залунали голосні стріли, перебиваючи гетьманові слова.

— На віват стріляють, прокляті! — вихопилося Горленкові.

Гетьман пильно подивився на нього.

— Стріляють!

І він гірко всміхнувся і поправився у старім і невігіднім кріслі.

«Як же він постарівся, — знову промайнуло їм через голову. — Це вже не той Мазепа, що був перед роком.»

І мороз пішов їм поза плечі. Якби так він, не дай Боже, покинув їх тепер, переходячи, як сам це перед хвилиною зазначив, з поганої царської на кращу, Божу службу, що тоді сталося б з ними і з цілою Україною? Нема чоловіка, щоб міг зайняти його місце й гетьманувати так, як він.

Мазепа ніби їх гадки відгадав:

— Га, що ж, в ложці каші з'їсти себе не дамо, хоч роти в них широкі й апетити великі.

Горленко стиснув рукоять шаблі. Ломиковському очі засіяли.

— Милосте ваша! Не журіться. Ваш розум, а наші руки, — не підемо в Москву шукати науки.

— Не підемо!

— Чого ж ви стоїте? — перебив їм нараз гетьман. — Сідайте! Подай, Пилипе, три крісла. Ближче! Так.

Старшини крісла до гетьмана притягнули.

— Присуньтесь, щоб не балакати вголос. Присунулися крісло в крісло, і гетьман почав:

— Кажете, не підемо до них в науку. Шкода! Бо нема такого дурня на світі, від котрого не можна би чогось навчитись. А від москалів таки чимало. Подивіться на них. Не знаю, як війна скінчиться, але як тепер воно є, — то цар програв. Август зложив королівську корону, на польському престолі засів царський супротивник, Станіслав Лещинський. Карло побіджує і тріюмфує. А дивіть, який послух у царському війську! Чи чували ви що там про якісь бунти, про якусь супротивність цареві? Ані сліду чогось подібного. А хай би воно так, не дай Боже, в нас! Ще не скінчилася б баталія, а вже горлали б наші всезнайки, що гетьман винуватий, що його скинути треба, або, ще чого гіршого, залунав би клич, — переходіть на другий бік! От де наше нещастя, панове! Розказують, не знаю, чи правда, що коли цар у курфюрста був і з ним з високої вежі одного замку дивився, то прийшла йому охота сказати до свого чоловіка, що поруч нього стояв, — «скачи!».

— І що?

— І — цей скочив...

— Монгольська деспотія.

— А в нас анархія слав'янська. Щоб збудувати державу, треба перше тую анархію переломити.

Ніхто не перечив.

Зелені відблиски на обличчю гетьмана жовкли й золотіли. Сонце схилялося на захід, а в хаті були від заходу вікна. І знов забриніли шибки.

— Але ж стріляють до біса! — завважив Ломиковський, і гетьман знову питливо глянув на нього. Годі було з того погляду догадатися, чи по нутру йому тая заввага, чи ні.

«Чому він нічого не говорить? Мовчить, як гріб! — питалися в душі старшини. — Це ж така непевність, що довше й витримати годі. Висить над тобою скеля і гнітить. Ні втікати від неї, ні трутити, щоб покотилася до чорта».

Натяки, натяки й натяки, а нічого певного, нічого нового, ходиш, як у потемках, потайниками блукаєш.

І Ломиковський, як близький до гетьмана чоловік, зважився задати йому питання:

— Що ж там на тій раді було?

Гетьман здивовано подивився на нього.

— Нарада тайна була. Знаєте, що таке тайна? — відповів не-радо.

— Прощення вашої милості за сміливість прошу, але ж ми не чужі до вашої милості люди, не сторонні, а, так сказати, свої, близькі, з чого собі і честь велику маємо. Бачили збентеження свого регіментаря і раді б знати, чи не приключилося йому щось непристойного для його достойної особи, щось такого, за що ми, як вірні його старшини, повинні б з усіх сил своїх кріпко за ним постояти.

Усі три припіднялися з місць. Видно, слова не сказані були на вітер, а добулися десь із глибин душі. Їх обличчя зробилися поважні й грізні, в їх очах запалав довго здержуваний огонь. Коли б гетьман сказав їм був у цей мент:

«Так, зневажено мене. Ідїть і боронїть моєї честї!» — вони, безперечно, пішли б, не зважаючи на ніщо.

Але гетьман не сказав того. Ще не пора.

Потягнув їх злегка за поли.

— Чого ж бо ви зриваєтеся, сїдайте! Невже ж гадаєте, що Мазепа дасть обиджати себе? Добре я знаю, хто я такий. Не купити мене ні за гроші, ні за титули. Гроші я й цареві даю, а титулу вищого, як гетьман, значиться вожд і начальник України, теж не потребу. Мій титул нині не згріший від королівського подольського, а за значіння я з ним також не мінявся б. Але болять мене тії торги, що за живу шкуру українського медведя ідуть. Мене герцогом хочуть зробити, а Київське, Волинське й Чернігівське князівства другим дають. До чого воно подібне? Це ж фантазії, на які я, старий, досвідчений і практичний чоловік, ніяк не піду. Мазепа — гетьман і гетьманом усієї України хоче остаться. Мазепа ніяким чином не допустить до того, щоб чужинці сиділи на нових престолах пошматованої української землі. Досить мені цього, досить!

Гетьман зірвався з дряхлого крісла і став нервово ходити по хаті.

Повставали й старшини і попідпирали собою стіни, щоб не спиняти його.

Крізь вікна залітав спів птахів і свіжий запах розквітлих бузків, котрих було повно по городах і попід плотами.

— Або отсе перестроювання України на московський лад. Замість виборних старшин мають командувати нами, козаками, московські бояри. Що п'ятий чоловік з полку перейде в компанію, дістане мундир і салдатську плату, а решта повернеться додому, щоб сіяти й орати та щоби згодом зробитися звичайними царськими холопами. Скажіть, можемо ми на таке пристати?

Гетьман став і глядів старшинам в очі.

— На таке ми ніяким чином піти не можемо.

— Краще зі шаблею у руці загинути чесно, ніж соромно пхати шию у ярмо.

Гетьман значуще подивився на вікна. Орлик зрозумів цей знак і позачинював їх.

— Милосте ваша, — почав палко Ломиковський, — регіментарю наш, надіє ти наша! Пощо ж нам гаятися, якої ще більшої наруги дождатися? Затягають петлю на шиї нашій чимраз то кріпше, зашморгнуть нас. Усі ми бачимо, до чого воно йде. Вони хочуть Україну не лише поневолити дорешти, але хочуть злити її з Московщиною в одно, хочуть переорати наші останні межі, щоб був один великий царський лан, а на ньому цар-ратай, що оре його нашими списами і шаблями і гноїть козацьким трупом на московську пшеницю. Спасаймося, ратуй ти нас, поки пора! Тепер пригожа хвилина, а за який час, може, доля знов повернеться до царя, а відвернеться від Карла й Станіслава. Пощо нам дождатися такого повороту? Йй же Богу, або тепер, або ніколи. Гнівайся на мене, пане гетьмане, відбери від мене рангу й рангові маєтності, роби зі мною що твоя воля, а я раз мушу це тобі сказати, бо так само, як я, гадає нас багато, дев'ятдесят дев'ять чоловік на сто!

Гетьман узяв Ломиковського за руку, і його уста осінив знову звичайний, приязливий усміх.

— Приятелю мій! Ти знаєш, як поляки кажуть: що нагле, то подябле. Не хочу я, щоб і в нас сталося подябле. Розумієш мене?

Ломиковський глибоко зітхнув. Бачив, що гетьман знов, як старшини казали, виляє хвостом.

— Не на те я, — говорив гетьман, — ціле життя мудро робив, щоб тепер якоюсь дурницею все діло попсувати. Політика, товариші, не така проста річ, як декому здається. Легше виграти битву, як заключити корисний мир. Вірте ви мені, старому. Бачу це не віднині, що ви напирате на мене, молестуєте мене, щоб я зробив, як вам завгідно, а я казав уже це не раз і нині кажу, що зроблю так, як мені мій розум і мої політичні плани велять. Не інакше! Мусить же в кожному організмі бути якась голова. Хвіст конем не вертить, а кінь хвостом. Не обиджайтеся на мене. Я вас люблю і за вами, й жінками, й дітьми вашими постою, бо на це я хрест святий цілував, але лишіть ви отсі намови. Я вам довіряю, довіряйте ж і ви мені.

Гетьман устами всміхався, а очима грозив.

— І ще вам одно хочу сказати, щоб ви спокійно могли відійти від мене, а саме, що Мазепа живим у неволю себе не здасть, чуєте — не здасть себе живим у полон ніколи й нікому! Але того самого він і від вас бажає. Побачимо, чи дотримаєте з ним кроку.

На улиці затопотіли чоботи. Весняне болото підісхло, чути було здалеку, як хто ішов.

Орлик відчинив квартиру і глянув.

— Меншиков! — прошепотів.

Старшини скоро попрощалися з гетьманом і подалися в двері від подвір'я.

Гетьман ще скорше пустився у свою відпочивальню.

Орлик скоренько постелив йому ліжко, зачинив двері від світлиці і сів при своїм столі писати.

Гетьман роздягся і поклався в постелю. Зробив це нарочно, щоб не виходити його світлості назустріч. Забагато честі, та ще після нинішньої воєнної ради.

Треба ж ціну собі знати. Хто не цінить себе, того й недооцінюють другі. Помиляється цар, гадаючи, що на Мазепу можна гримати, як на боярів. Нині позволь йому, щоб гримав, так завтра дубинкою поб'є.

Гетьман столик з медицинами ближче до свого ліжка присунув.

ПОСОЛ ВІД ЦАРЯ

Орлик удавав, що щось пильного пише. Йому ця нашвидко заготовлена комедія дуже подобалася. Хай знають наших! Цар гороїжитья, бо гадає криком відстрашити лихо, як китайці ворога мальованими смоками страхають. Хто багато галасу робить, той або совість нечисту має, або боїться. Одно і друге криком хоче відвернути від себе. Так гетьманський блазень казав. Видно, і цар з таких-то людей, але гетьман із других.

Відчинилися двері, і дежурний офіцер Меншикова оповістив, що його світлість князь Олександр Данилович Меншиков до гетьмана в гостину зволив прибути.

Орлик на рівні ноги зірвався. Лівою рукою чуприну пригладив, правою пояс поправив, гузики позаципав і вискочив на ганок.

Його світлість якраз на останній схід ногою ступав. Високі чоботи з чуткого юхту, прилягаючі до тіла лосеві ясно-жовтаві сподні, зелений, золотом гаптований каптан, андріївська лента через плече. Гарний, хоч малий, з пристійним, але малоінтелігентним, хоч не дурним лицем, гордо здивувався, побачивши замість гетьмана його генерального писаря.

Орлик поклонився у пояс.

— Його милість, гетьман, дома? — спитав князь.

— В ліжку лежать, недужі, — відповів Орлик.

— Що ж такого? Перед годиною бачилися ми, а тепер і недужий!

— Його милість пан гетьман в доброму здоровлі на раду до його величства пішли, а недужими вернули.

— Можна провідати? Не стурбую його?

— Перед вашою світлістю двері до відпочивальні його милості пана гетьмана повсякчасно розтвором стоять. Будь ласка!

І Орлик відчинив двері до світлиці, в котрій перед хвилиною велася розмова гетьмана зі старшинами. По кутах снувався ще димок, бо старшини сильно своїм звичаєм накурили.

Меншиков, переходячи світлицю, кинув оком на Орликів стіл, потягнув носом дим і, повертаючись до Орлика, завважив:

— Не дуже-то в тій домівці Іванові Степановичеві вигідно. Мала вона, і немає такої обстановки, до якої він привик.

Крізь двері від гетьманської відпочивальні чути було сухий, відриваний кашель.

Орлик постукав чиколодками правої руки і спитав:

— Його світлість князь Меншиков. Чи вільно?

— Проби! — почувся голос з-між подушок. Орлик відчинив низькі, однокрилі двері, як до келії чернечої. Меншиков увійшов. Орлик подався назад, зачиняючи двері за собою.

Меншиков поклонився до ікони, котру гетьман привіз і казав почепити в углі, праворуч від свого ліжка, перехрестився тричі, доторкаючись пальцями свіжовимитої і жовтим піском ради гетьманового приїзду витертої долівки, а тоді, стаючи перед ліжком і заломлюючи руки, питався нібито дуже тривожно:

— Невже ви справді нездужаєте, шановний Іване Степановичу?

— Вдаю! — відповів гетьман і вказав на крісло. — Сідай, князю!

— Спасибі милості вашій. Висидівся на раді.

— Я також. І досидівся, бачите, до чого.

— Невже ж?

— Вдаю, жартую, брешу, — що хочете гадайте собі.

ЗМІСТ

НЕ ВБИВАЙ. <i>Історична повість</i>	3
У Жовкві.	3
Посол від царя.	18
Чого приходив?	23
Танський.	26
Від'їзд.	33
По дорозі	43
Несподіваний гість	48
Степи хвилястії	64
Зарослими шляхами	69
На Україні гуло	77
Тайна	88
На хуторі	93
Запізно.	103
Готова ямка	111
Каменяки	116
Перехитрив	125
Нехай постражду	128
Що почати?	136
Утікачі	139
Питають	143
Вина і кара	158
Табір шумить	159
Шпиг	171
Підписали.	174
Піддався	185
Годі	199
В Батурині	209

Везуть!.....	215
Читають	219
Сповідують.....	221
Тратять	225
В Могилеві	236
Шведи!.....	248
Дванадцять тисяч!	256
На квартири	267
Нарада.....	277
Царський лист.....	285
Новий наказ.....	288
У Смоленську	291
Так мало їх!	297
БАТУРИН. Історична повість	303
У Городку	303
Підслухав	314
У Батурина.....	320
Остання ніч	324
Прощання	331
Виїзд	339
За Десну	341
Відчинить ворота!.....	346
Перша жертва	356
Через Десну	358
Царський приказ	367
Під дзвіницею	370
У Погрібках	377
На чужих вислугах.....	385
По обох боках Сейму.....	398
Риють.....	407
Грець	413
Червоний когут.....	423
Тайниками	434

Батурин горить	438
Граната	447
Гураган	468
Політав сніг	480
Знайшли	484
Скорін	491
Червоні панчохи	496
На суд!	499
«Таїнство»	527
Гетьманові скарби	537
«Савська цариця Магдалина»	542
Дивувався Сейм	549
Гармати	557
Українська душе!	564
У добрих людей	567
Сусіди	577
Лицар у блискучій зброї	584
Бо не знають, що творять	598
Союзники	607
Король і гетьман	615